

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING AQLIY TARAQQIYOTI
RIVOJLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR**

Shodmonova Shoira Iskandar qizi

Navoiy viloyati Xatirchi tumani

3- umumiy o'rtta ta'lim maktabi amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: *Maqolada Boshlang'ich ta'lim tizimida o'quvchilar aqliy taraqqiyotini rivojlantirishda yuzaga keladigan muammolarning yechishda psixologiya yo'ndashuvlarining nazariy va amaliy tomonlaridan foydalanish xususida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *psixologiya, boshlang'ich ta'lim, ma'naviyat, pedagogika*

Bugunga kunda mamalakatimizning rivojlanishi va ravnaqi uchun xizmat qiladigan, aqliy rivojlangan, iste'dodli yoshlarni tarbiyalash talab etilmoqda. Shunday ekan ta'lim jarayonini mukammallashtirmay jamiyat talab etayotgan yoshlarni shakllantirib bo'lmaydi.

Ma'lumki, har qanday insonning o'sish, rivojlanish va shakllanish davrlari ta'lim-tarbiya faoliyatisiz amalgam oshmaydi. Aqliy taraqqiyot va ta'lim-tarbiya, bir-biriga chambarchas bog'liq faoliyatdir. Ta'lim tizimini tubdan isloh qilish hozirgi davr talabi bo'lib, ta'lim tizimidagi o'zgarishlar, o'quv dasturini mukammallashtirish, muammoli darslarni tashkil qilish ta'limni mukammallashtirishga qaratilgandir. Ta'lim jarayonida o'quvchi faollik ko'rsatmasa amalgam oshirilayotgan tadbirlar ko'zlangan natijani bermaydi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarni mustaqil ishlashga o'rgatish ham muhimdir. Ta'lim jarayonida ular, maktab o'quvchilariga qo'yiladigan har – xil talablar bilan tanishadi. Fanlarni o'zlashtirish uchun psixologik jihatdan tayyorlanadi. Ular psixikasida bilim olish uchun ko'nikma, malakalar yetarli darajada rivojlanib boradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining asosiy faoliyati o'qish hisoblanadi. O'quv faoliyati boladan nutq, tafakkur, qobiliyat rivojlanishi uchun yangi sharoit yaratadi. Maktabga kelgash bola o'z atrofida bilan psixologik jihatdan yangi munosabat tizimiga o'tadi. U o'zining hayotini tubdan o'zgartirishni, unga yangi majburiyatlar, o'quv faoliyati talablariga bo'y so'nish, har kun maktabga borishni his eta boshlaydi. Bola a'zolarining bola o'quv faoliyati yutiqlari bilan qiziqayotganligi, shuningdek uni nazorat qilayotganligi, unga qilinayotgan yangicha shakldagi munosabat uning ijtimoiy mavqei o'zgarganligini to'la his etishga o'ziga nisbatan munosabatning o'zgarishiga asos bo'ladi. Ta'lim jarayonidagi barcha imkoniyatlar orqali ularning bilimlar egallash ko'lami kengayadi, qiziqishlari ortadi, ijodiy izlanish qobiliyati rivojlanadi, tafakkurning faolligi, mustaqilligi ortadi, aqliy imkoniyatni ishga solish vujudga keladi. Ular har bir narsaga berilib, sinchkovlik bilan ular o'rtasidagi farqni ajratish, umumlashtirish, xulosa chiqarish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bola maktabga qadam qo'yishi bilanoq unga bo'lgan munosabat va talablar orqali o'ziga xos bo'lgan aqliy

rivojlanish xususiyatlari uchun imkoniyatlar va shart – sharoitlar yaratish oila, maktab ta`lim tizimiga ulkam ma`suliyat hissini yuklaydi.

Yosh avlodni har tomonlama yetuk axloqiy odobli, kishilar bolib yetishishi hozigi kunning muhim vazifadir. Ma`lumki o`quvchilar shaxsini shakllantirish ishlarini namunali yo`lga qo`yish uchun avvallo ularning harakter xususiyatlarini qanchalik tarkib topganligini aniqlash maqsadga muvofiqdir. Har bir o`quvchi axloqiy tushunchalarni qanday o`zlashtirgani aniqlamay ular bilan yakka yakka munosabatga kirishish mumkin emas.

Boshlang`ich sinf o`quvchilar ishonuvchan tashqi tasurotlarga beriluvchan bo`ladilar. Buyuk alomallarimiz ta`kidlaganidek, kishining fe`l atvori hammadan ko`ra ko`proq hayotiningdastlabki yillarida tarkib topadi va unda shu davrda paydo bo`lgan sifatlar mustahkam o`rnashib kishining ikkinchi tabiatiga aylanadi. Insonning ikkinchi tabiatida tabiiy hissiyotlarni fazilatlarini tarkib toptirish yukask axloq normalarini shakllantirish uchun butun ma`suliyat boshlang`ich sinf o`qituvchisining zimmasiga tushadi. Bolaning mazkur davrida o`qituvchining har bir gapi har bir hatti harakati ta`sir ko`rsatish uning uchun haqiqat mezonini vazifasini bajaradi. Chunki o`quvchilar o`qituvchilarga qattiq ishonadilar. Uning fikr mulohazalariga quloq soladilar. Pedagogik nazokatida jiddiy tasvirlanadilar. Talablarga hamisha amal qiladilar. U bergan topshriqlarni bekam-u ko`st bajarishga intiladilar. Ana shu davrga o`qituvchi uchun o`qituvchilarning ma`naviyatiga ta`sir ko`rsatish ijobiy his tuyg`ulari va ezgu niyatlarini qullab quvvatlash ularni atrofdagi kishilar yordam berishga undoshadi. To`g`ri mulohaza yurtishga o`rganish noma`qul qiliqlardan tiyish va musiqa tinglashga odatlantirish ularga nimalar bilan shug`ulanish kerakligini burch hissini tushuntirish ular bilan o`qilgan kitoblarni ko`rilgan tomoshalarni muhokama qilish imkoniyati tug`iladi.

O`qituvchining o`quvchilar bilan mazmunli suhbatlar o`tkazishi shu ularni g`aroyibotlar olamiga olib kirishi faollik sari yetaklashi alohida ahamiyat kasb etadi.

Kichik maktab yoshdagi o`quvchilarning axloqiy sifatlarni rivojlantirishdagi ko`zlangan maqsadga erishish uchun ularning yoshi va psixologik xususiyatlarini hisobga olish shart.

Ma`lumki o`quvchilarning psixologik xususiyatlari har hilbo`lib bir o`quvchiga muvaffaqiyat bilan qo`llangan tarbiyaviy ta`sir vositasi boshqa birga qo`llanilganda kutilgan natijani bermasligi mumkin. Tarbiyaviy tadbirlash o`quvchilarga yakka-yakka yondoshib amalga oshirilsa yaxshiroq samaraga erishilishi shubhasizdir.

Mazkur vazifalarni amalgam oshirish o`qituvchi o`quvchilarning xususiyatlarini qanchalik o`rganganiga bog`liqdir. Ta`lim jarayonida har bir o`quvchining psixik dunyosiga oqilona yo`l topa olish muvoffaqiyatlarning garovidir.

Ta`lim - tarbiya jarayonida bolalarni hayoti va faoliyatini shunday uyushtirish lozimki bunda bolalarda shaxsning kichik yoshda o`quvchilarda tarkib topgan xususiyatlar tobora boyib va mustahkamlanib boradi. Maktab ta`limini dastlabki

yillaridagi qiziqishlar, xususan bilishga boʻlgan qiziqishlar, tevarak atrofdagi olamni bilishga boʻlgan qiziqish koʻproq intellektual qiziquvchanlikni sezilarli ravishda rivojlantiradi.

Psixologlarni taʼkidlashicha, dastavval ayrim faktlarga, boshqa narsalardan ajratib olinadigan hodisalarga nisbatan qiziqishlar hosil boʻladi. Oʻqish faoliyatida kichik yoshdagi oʻquvchilarning aqliy jarayonlari bilish uchun boʻlgan qiziqishlar bilan faollashib qiziqish oʻquvchilarning aqliy faoliyati asosida paydo boʻladi va uning shaxsiy individual sifatida oʻquvchilarning ana shu ayliy faoliyatini yanada rivojlantiradi. Oʻquvchilarning qiziqishlari mazmuni, barqarorligi jihatdan xilma – xildir. Keng mazmunli va barqaror qiziqishlar oʻquvchilarning yoshligidan paydo boʻla boshlaydi.

Maʼlumki I-II sinf oʻquvchilarida hali yaqqol namoyon boʻlmaydi, oʻquvchilar oʻqish jarayonida hamma narsalarga qiziqish bilan munosabatda boʻladilar. Oʻzlari oʻzlashtirgan faoliyat ularni qanoatlantiradi. Keyinchalik esa sabablarni , qonuniyatlarni hodisalar oʻrtasidagi aloqa va bogʻliqliklarni bilib olish uchun boʻlgan qiziqishlar rivojlanadi. Agar I-II sinf oʻquvchilarini “Bu nima?” – degan savol koʻproq qiziqitirsa, bir muncha kattaroq yoshdagi bolalar uchun “Nima sababdan?” , “Qanday qilib?” degan savollar muhim boʻlib qoladi. Oʻqish malakasining rivojlanishi bilan kitob oʻqishga qiziqishyuzaga keladi. Dastavval kitob oʻqishga, undan soʻng esa mazmuni oʻtkir va qiziqarli boʻlgan muayyan adabiyotlarni, ertaklarni oʻqishga, bundan soʻng qiyin boʻlmagan ilmiy sarguzashtlar haqida kitoblarni oʻqishga qiziqish paydo boʻladi.

Maʼlumki I-II sinf oʻquvchilarini oʻzlashtirayotgan materialni mazmuni, oʻquvchilarning ishlarining ayrim usullari oʻziga jalb eta boshlaydi. III va IV sinf oʻquvchilarining mustaqilligi oʻsib boradi. Bu yoshdagi oʻquvchilar aqliy faoliyat usullari, oʻz xotirasi, nutqi, diqqati hamda irodasini oʻstirish uchun bogʻliq boʻlgan barcha ishlarga qiziq boshlaydi. IV sinfda oʻquvchilar oʻzlarining har xil fanga boʻlgan aniq belgilaydilar. Bu fanlardan baʼzilarga koʻproq eʼtibor berib uni yoqtirsalar, baʼzilarini yoqtirmaydilar. Oʻquvchilar qaysi ishdan koʻproq qanoat hosil qilsalar, shu ishlar ularda qiziqish paydo qiladi. Bola maʼlum ishni bajarayotganda oʻziga boʻlgan ishonchni yoʻqotmasligi, oʻziga topshirilgan ishni bajara olishini bilish, buning uchun esa faqat gʻayrat – shijoat halollik koʻrsatish kerakligini anglashi kerak. Oʻquvchilarda taʼlim va tarbiya olish, dam olish tartibining toʻqri uyushtirilishi ham oʻquvchilarda qiziqishlarning barqaror boʻlishiga muhim ahamiyatga ega.

Taʼlim jarayonida bir xillik, uzoq choʻzilgan faoliyat koʻp hollarda bolani toliqtiradi, uning faolligini pasaytiradi va hali toʻla belgilanib boʻlmagan qiziqishlarni soʻndiradi.

Oʻquvchilarni qiziqishlari kattalarni diqqat eʼtiborida boʻlishi lozim. Bolalarni ijobiy qiziqishlari kattalar tomonidan ragʻbatlantirishi, quvvatlantirilishi kerak. Ularni qiziqishlarini payqash, uning uchun eng sevimli, doimo oʻziga jalb etadigan faoliyatni eʼtiborga olmaydigan oʻqituvchi va ota-onalar yomon pedagog va yomon tarbiyachidir.

O`quvchi uchun o`qituvchi hayotining eng yaxshi idealidir. Doimo oldinga qarab intiluvchi, mazmunli keng qiziqishlar bilan yashovchi o`qituvchi o`quvchilarga yuksak ma'naviy qiziqishlarni, aqliy rivojlanishni paydo bo`lishiga yordam beradi.

Shu bilan bir qatorda texnikaga, hozirgi zamon texnikalari, eng yangi tipdagi avtomobil, samolyot, kopmyuterga bo`lgan qiziqishlar tez tarkib topadi. Qishloq maktablarining III va IV sinf o`quvchilari qishloq xo`jaligiga nisbatan sezilarli darajada o`z qiziqishlarini namoyon qila boshlaydi. Bolalar parandalarni, uy hayvonlarini bajonidil boqadilar va ular ha`qida ma'lumotlar to`play boshlaydilar.

Bu esa bolalarni bilish darajasini rivojlanishiga ta'sir etib boradi. Kichik maktab yoshidagi bolalarda o`qishga bo`lgan izishni rivojlanishi to`g`ridan – to`g`ri ta'limning tashkil qilinishiga bog`liq. Shuning uchun o`qituvchi boshlang`ich sinf o`quvchilarida qiziqishlar rivojlanishining qonuniyatlarini nazarda tutishlari kerak.

O`quvchilarda qiziqishlar, aqliy taraqqiyot rivojlanishi oddiydan murakkabga, ma'lumdan noma'lumga, yaqindan uzoqqa, tasvirlashdan tushuntirishga, faktlardan umumlashtirishga qarab boradi. O`quvchilarni ta'limni o`zlashtirishga quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

O`quvchilar qanchalik yosh bo`lsalar, ta'lim shunchalik ko`rgazmali bo`lishi hamda faol harakat qilish katta rol o`ynaydi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, xususan o`qituvchining tegishli bahosi bilan aniqlaniladigan bolaning o`qishdagi o`z muvaffaqiyatlarini qo`lga kiritgan yutuqlarini ichdan his qilish katta ahamiyatga ega.

Barcha o`quvchilar bir xil bilimga ega emas, ular turli tayyorgarlik darajasiga ega va bundan boshqacha bo`lishi ham mumkin emas. Shu sababli berilgan materialni bilmaslik past o`zlashtirishning asl sababini ko`rsatmasligi mumkin.

Ma'lumki, ko`pchilik pedagoglar o`quvchilarning aqliy rivojlanishini baholashda qiynaladilar va buning oqibatida ularning ish faoliyatida ta'lim jarayonida hisobga olinishi lozim bo`lgan muhim omil go`yoki chetda qolib ketadi.

Avvalombor shuni ta'kidlab o`tish kerakki, o`quvchilarning aqliy rivojlanish darajasi ulardagi nazariy yoki amaliy bilim olishga bo`lgan qobiliyat yoki bilimning mavjudligi bilangina aniqlanmaydi. O`quvchining aqliy rivojlanish darajasi tafakkur jarayonlarining rivojlanganligi, o`quv materialining muhim va asosiylarni ajrata olishi, olgan bilim yoki hosil qilingan, o`zlashtirilgan ko`nikmani boshqa faoliyatga ko`chira olishi, turli nazariy bilimlarni amalda qo`llay olishi, mustaqil fikrlashi, xulosa chiqara olishi kabi bir qancha belgilar bilan aniqlanadi.

Uchinchi sinf o`quvchilarning odob tog`risdidagi fikr, va mulohazalari mazmuni va shakli va tuzilishi bilan fikr mulohazalaridan farqlanadi. Buning sababi ularning turmush tajribasi ko`lami kengroqligi yosh davri xususiyatiga bog`liq farq bilan narsaga turlicha qarsh har xil yondashish muammo mohiyatini ochib berish uslubi bo`yicha ham farqlar mavjuddir.

I-III sinf o'quvchilarida axloqiy tushunchalarni tarkib topishi uchun avvalo har bir tushunchaning muhim alomatini ajratishning umumlashtiruvchi ikkinchi darajali belgilarni topishi o'zgartirish zarurligini ko'rsatadi.

Boshlang'ich maktab o'quvchilarining aqliy rivojlanishdagi psixologik xususiyatlarini o'rganishdan maqsad ta'lim tarbiya jarayonlarida o'quvchilarning o'zlashtirishga to'siq bo'lgan muammolarni aniqlash va hal qilishdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ivanov P.I. M.Zufarova “Umumiy psixologiya” T.: 2008 y
2. Nishonova Z. Alimova G. “Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi” T.: 2006 y
3. Nishonova Z.T. Do'stmuxammedova Sh.A. To'lyaganova Sh.T. Pedagogik psixologiya. Toshkent 2011-y
4. Muminova, Sobirova va boshqalar. «Bolalar bogchasida ta'lim-tarbiya dasturlari»
5. www.arxiv.uz
6. www.referat.uz